

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİLLİ EKONOMİ OLUŞTURMA ÇABASI

Y. Lisans Öğrencisi Fatma Gökçe TEMUREN

Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat
gokcetemuren@gmail.com

ÖZET

19.Yüzyılda giderek büyüyen Avrupa ve ortaya çıkan ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelere karşı dönemdeki her devlet gibi Osmanlı'da bu gelişmelere karşı tepkisiz kalamamıştır ve köklü bir değişim sürecine girmek zorunda kalmıştır. Bu değişimlerin yapılmasında Avrupa'da ortaya çıkarak dünyayı etkisi altına alan Sanayi Devrimi'nin etkisi oldukça büyüktür. Bu çalışmanın temel amacı Osmanlı'nın geçirdiği değişim sürecinde iktisadi yapıda Milli İktisat görüşlerine neden ihtiyaç duyulduğunu açıklamak olmuştur. Bu bağlamda Milli İktisat düşüncelerine temel hazırlayan XIX. Yüzyıl Osmanlı ekonomisi de ele alınarak nelerin etkili olduğu, hangi unsurların etkisi altında kaldığı tespit edilmeye çalışılmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamak istediği Ulus Devlet, Milli İktisat yönündeki uygulamalardan bahsedilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli İktisat, Ulus Devlet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sanayi Devrimi, Osmanlı Ekonomisi.

EFFORTS THE CREATE A NATIONAL ECONOMY IN THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

Ottoman Empire like every state in the era, did not remain unresponsive to growing Europe and the economic, political and social developments in the 19th century, and had to enter a radical process of change. Industrial Revolution, that emerged in Europe and affected the world, have a big influence on going through to these changes. The main aim of this study is to explain why the Ottoman Empire needed the views of the National Economics in the economic structure in the process of change. In this context, the 19th century Ottoman economy, which forms the basis of National Economics ideals, has been considered and influential elements have been tried to be determined. Moreover, It was tried to talk about the practices in the direction of National Economy and National State adopted by the Committee of Union and Progress.

Keywords: National Economy, Nation State, Committee of Union and Progress, Industrial Revolution, Ottoman Economy.

GİRİŞ

“Osmanlı İmparatorluğu'nda Milli Ekonomi Oluşturma Çabası”adlı bu çalışmada XIX. Yüzyılda Osmanlı iktisadi yapısından, yenileşme yönündeki Jön Türkler Hareketi'nden ve devam eden dönemde adından söz ettirmeyi başaran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu, milli iktisadi yapı oluşturabilmek için izledikleri iktisadi politika uygulamalarından bahsedilmiştir.

Bu çalışmada temel amacımız Milli İktisat dönemindeki ekonomik uygulamalara neden geçildiği hususunu daha iyi kavrayabilmek olduğu için Milli İktisat'a geçmeden önceki dönemin içinde bulunduğu ekonomik koşullar da ele alınmıştır.

Osmanlı'nın zihniyet temelleri merkezi-üniter bir devlet oluşturma düşüncesine dayanmaktadır. Osmanlı'nın temellerini oluşturan bu anlayış çerçevesinde gelenekçi, adalet kavramına önem veren, sosyal gelişmişlik ve arz yönlü ekonomi görüşüne bağlı bir teşkilat

yapısı oluşturmaya dikkat edilmiştir. Gelenekçilik yani tecrübe birikimi, Osmanlının klasik döneminde düşünce yapısını belirleyen öğelerin başında gelmektedir. Bu birikimler Osmanlı'nın asırlar boyunca birlik içinde beraber olmasının kaynağıdır. Osmanlı için oldukça önem arz eden bir diğer unsur ise adalettir. Devlet ve toplum arasındaki düzen adaletin varlığına bağlıdır. Bu yüzden adalet kapsamında devlet, toplumsal refahın sağlanmasını göz önünde bulundurmuş, adalet ile sosyal refah arasındaki denge sekteye uğradığında ise bunalımın ortaya çıkacağını savunmuştur. Netice de Osmanlı temellerini oluştururken bireylerin refahını artırıcı, piyasada yeteri kadar malın olduğu, tüketicilerin satın alacakları malları rahatça ödeyebileceği fiyatlardan alabildiği bir arz yönlü ekonomik yapı oluşturmaya özen göstermiştir (Tabakoğlu, 2016: 188-193).

XVI. yüzyılda Osmanlı'nın isteği dışında yaşanan bazı gelişmeler, Osmanlı ekonomisi üzerinde de etkilerini göstermeye başlamıştır. Bu etkileri XVIII. yüzyılda Sanayi Devrimi izlemiş ve Osmanlı topraklarında Batı'nın tesiri iyice hissedilmeye başlanmıştır. Sanayi Devrimi'nin etkisi XIX. yüzyılda Osmanlı'yı artarak etkilemeye başlamış, özellikle tarımsal faaliyetler alanında önemli gelişmelere yol açmıştır (Çadircı, 1999: 7).

Avrupa kıtasındaki bu gelişmeler ile Osmanlı, tarımsal faaliyetlerde ve hayvancılık alanında bir takım değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. Osmanlı kendi kendine yetebilen bir üretim yapısından Avrupa'nın giderek artan yiyecek ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla serbest piyasa ekonomisine geçiş yapmıştır. Başta hububat olmak üzere daha birçok önemli gıda maddesi Avrupa'ya gönderilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyıl içerisinde Sanayi Devrimi'nin de etkisiyle Osmanlı pek çok alanda gerileme dönemine girmiş ve iktisadi alanda da gerilemeler boy göstermeye başlamıştır (Eldem, 1994: 2).

Rekabet gücü giderek düşen ve ekonomik sorunların baş gösterdiği Osmanlı iktisadi yapısında Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde devlet, finansal yönetim, finansal hukuk ve bütçe alanları başta olmak üzere ayrıca devlet gelir ve giderleri yapısında Batı'ya benzer düzenlemeler ile yapısal ve köklü bir değişikliğe gitmiştir (Şener, 2007: 70).

XIX. yüzyıl ortalarına doğru devlet aldığı borçları bile ödeyemeyecek hale gelince, varlığını kısmen Osmanlı Bankası'na borçlu olan Düyun-u Umumiye kurulmuştur. Osmanlı Maliyesi artık Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası'na sormadan bir iş yapamayacak hale gelmiştir. Zamanla Düyun-u Umumiye ile Osmanlı Bankası, Osmanlı Maliyesinde ve Osmanlı ekonomisinde temel kuruluşlar haline gelmiş ekonomiyi tamamen kontrol etmeye başlamıştır (Toprak, 1982: 136-137).

XIX. yüzyılın son dönemlerine gelindiğinde Jön Türkler adıyla teşkilatlanan Genç Türkler, Yeni Osmanlıların devamı niteliğinde tarih sahnesinde yerini almayı başarmış, bu teşkilat XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, modern yeni bir yapının kurulması sürecini hızlandırmak amacıyla teşkilatlanmaya yönelmişlerdir. Bu teşkilatlar arasında en belirginini ve amaçlarına ulaşmayı başaranı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur (Ramsaur, 2004: 19).

Ulus devlet ile milli iktisat düşüncesi altında tesirini gösteren İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle Alman iktisadi geleneğinden esinlenmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde ise artık Osmanlı iktisadi düşüncelerinde Adam Smith, Frederic Bastiat, David Ricardo gibi klasik

iktisatçıların düşünceleri önemini yitirmiş, yerine Friedrich List, Henry Carey, Rae gibi milli iktisat düşünürlerinin görüşleri benimsenmiştir (Toprak, 1982: 20).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, özgürlük, adalet ve eşitlik gibi insan haklarını hiçe sayan ve Osmanlı'nın gelişmesine engel olan, ülkeyi yabancılaştırmaya ve yabancıların etkisi altında kalmaya iten düşüncelere karşı Müslüman ve Gayrimüslim yurttaşların uyarılarak bilinçlendirilmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Diğer bir ifade ile İttihat ve Terakki, milli unsurları barındıran yapıyı oluşturabilmek için bir takım düşünceleri değiştirme adına ilk adımlarını bu yönde atmıştır (Akşin, 1987: 27). İttihat ve Terakki Cemiyeti tam olarak iktidarda bulunduğu 1913'ten 1918'e kadar olan dönem içerisinde ise Türk toplumundan hareketle, millî bir ekonomik yapı oluşturabilmek için faaliyetlerde bulunmuştur (Hanioglu, 2001: 483).

2. XIX. YÜZYIL'DA OSMANLI İKTİSADİ YAPISI

Bu bölümde XIX. Yüzyılda önceki dönemlerine göre daha dışa açık bir yapı sergilemeye başlayan Osmanlı iktisadi yapısında üretim, tarım, sanayileşme alanlarında ne gibi değişimler yaşandığı ifade edilmeye çalışılmıştır.

2.1. Üretim Yapısı

Osmanlı Devleti, Roma, Bizans ve Selçuklular'dan kalan mirası devralan bir toplumdur. Devletin üretim yapısı ise büyük ölçüde tarımsal üretime dayalı bir yapı sergilemekteydi yani bir diğer ifade ile iktisadi fazla tarımsal alanda bulunmaktaydı. Bundan dolayı Osmanlı için gerekli olan ve gelişmesini sağlayabilecek olan ekonomik faaliyet alanı tarımsal üretim faaliyetlerinden oluşmaktaydı. İktisadi fazlayı, hükümetin mülkiyetinde olan toprakları kullanım hakkını elinde bulduran, geçinebilmek için tarımsal üretim yapan köylü halk oluşturmaktaydı. Üretimle elde edilen iktisadi fazlaya Mültezimler tarafından el konuluyor ve Mültezim sınıfının el koyduğu üretimleri Osmanlı esnafları satıyor ayrıca ürünlerin ihracat için batılı tüccarlara devredilmesi işlemini gerçekleştiriyordu. Bu ürünlerin bir bölümünün ise devlete intikal etmesi sağlanıyordu (Kıray, 1993: 193). Devlet iktisadının temelleri, hükümetin toprak sahipliğini kendinde tutması ve temel varlık kaynağı tarım üretimini kontrol altında tutabilmesi özüne dayanmaktaydı (İnalçık, 2000: 86).

Batı Avrupa ülkelerinde merkantilizm düşüncesi beraberinde ülke içinde yapılan üretimi ve işlenmiş malların üretimini dış rekabet ortamından korurken, diğer yandan da ihracatta artış etkisi yaratarak istihdamda genişleme sağlamayı amaçlıyordu. Her ülke kendisi ile işbirliğinde olan sermayedarların ticaret donanmalarını destekliyor ve batının kendi içindeki bu rekabet ortamı, kapitalizmin gelişmesini daha da kolaylaştırıyordu. Öte yandan Avrupa dışında kalan ülkeler ve Osmanlı ise bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiş, böylelikle Osmanlı'nın sanayi ve ticarete yaşadığı tahribat etkileri ziraat alanında da kendini göstermeye başlamıştı (Çadırcı, 1999: 178).

Avrupa'da sanayileşme hareketlerinin hızla yayılması, Avrupa ile Doğu arasındaki ticaret yollarının değişmesi, merkantilizm ekonomik düşünceleri, kuvvetli bir mahalli sınıfın oluşmaması, ülkenin vergi gelirlerindeki azalmalar, devletin sınırlarını artık genişletemeyecek olması, devletin tarımsal ürünler başta olmak üzere hammadde ihracı yapıp işlenmiş malları

ithal eden bir pozisyona gelmesi gibi sebeplerden dolayı Osmanlı'nın iktisadi ve sosyal yapısı sarsılmıştı. Yaşanan olumsuz gelişmelere bağlı olarak merkezi otoritenin üretim alanı, toprak ve vergi toplama sisteminde yaşadığı aksaklıklar ile de denetim azalmıştır (Pamuk, 2006: 23). Tüm bu karışıklık ortamından köylü halkta etkilenmiş, tımar sistemi bozulmuş ve bu gelişmeler toprakların yağmalanmasına yol açmıştır. Ayrıca mali bunalımlar ve yüksek miktardaki para talebi halkın her geçen gün sıkıntı içine girmesine sebep olmuştur. Üretimdeki gerileme ise ülkeyi iktisadi bir çıkmaza sürüklemiştir (Ortaylı, 2004: 11). Diğer bir ifade ile ziraat ve üretim alanında yaşanan yetersizlikler 1914'e gelene kadar ülke için büyük bir zorluk olarak varlığını sürdürmüştür (Quataert, 2006: 452).

I. Dünya savaşı yıllarına gelindiğinde ise yaşanan diğer sorunların yanı sıra kaçakçılık sıkıntısının ortaya çıkması da önemli bir sorundu. Uzun süren savaş ve savaşın beraberinde getirmiş olduğu zorluklar neticesinde devletin üretim alanındaki faaliyetleri olumsuz yönde etkilenmişti. Üretim gereksinimlerini karşılamaktan bile yoksun kalan devlet çareyi gıda ürünlerinin ihracatını yasaklamakta bulmuştu. Oluşan piyasa ortamında yüksek kar elde etmek isteyenler, miktarı yetersiz olan kıt malları yüksek fiyatlardan satıyor ve kaçakçılık yöntemine başvuruyorlardı. Tüm bunlar ise zaten ekonomik olarak gerileme yaşayan devlet ekonomisinin daha da kötüleşmesine sebep oluyordu (Karataşer, 2013b: 105-106).

XVI. yüzyıl sonlarında meydana gelen olaylar, Celâlî İsyanları, nüfus artışları ve tımar sistemindeki bozulmalar gibi değişimler ülkede tarımsal faaliyetleri olumsuz şekilde etkilemiştir. 18. yüzyıl boyunca bu dönem içinde gerçekleşen savaşlarla ve iç isyanlarla köyler harap edilmiş ve bu da nüfus miktarının önemli derecede azalmasına sebep olan etmenlerden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklar tarımsal faaliyetler ve tarımsal üretiminde düşüşünü tetiklemiştir. 1760'lı yıllardan XIX. yüzyılın ilk çeyreğine gelene kadar ki süre boyunca devam eden savaşlar ve iç karışıklıklar sebebiyle tahıl, yün, deri, zeytinyağı vb. tarım mamüllerinin, pamuk ve ipek içeren kumaşlar gibi endüstri ürünlerinin ihraç edilmesi yasaklanmıştır (Cezar, 1986: 303).

XIX. yüzyılda ekonomik sorunlar savaş yılları ile birlikte kendini göstermiş, yapılan savaşlar devletin lehine değil aleyhine işleyen bir süreç olmuş ve devleti büyük ekonomik depresyonlara iten bir düzeneğe dönmüştür. Bu süreçte geçmiş dönemlerden bu döneme kadar gelen meseleler neticesinde alınan önlemlerinde kısa vadede çözüm olamaması devleti bir çıkmaza sürüklemiş, bu durum içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde Avrupa'daki önemli tarımsal gelişmeler ile İngiltere önde olmak üzere daha birçok Avrupa devleti Sanayi Devrimi'nin beraberinde Tarım Devrimi'ni de gerçekleştirmiştir. Tüm bunlar yaşanırken Osmanlı yaşanan gelişmelere bir tepki göstermemiştir (Akşin, 2008: 235). XIX. yüzyılda devletin en zayıf noktası ise ekonomisinin ve sanayisinin tarımsal üretime yönelik olmamasıdır (Ortaylı, 2008: 166).

Devlet tarımsal faaliyetlerin teşkilatlandırılmasında XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir takım farklılaşmalara giderek ayanların yetkilerini azaltmıştır. Fakat yerel faktörleri tamamiyle işleyişten çıkaramamıştır. Devlet 1858 yılında çıkarılan Arazi Kanunnâmesi ile arazide özel mülkiyet hakkını yani toprağa kişinin sahip olabilmesi hakkını tanımıştır ve arazinin alım satımı gibi işlemleri de aynı zamanda serbest bırakmıştır. Artık arazi sahipleri

istediği gibi arazisini ekebilecek veya kiralayabilme hakkına sahip olabilecekti (Karal, 1999: 225). Ayrıca Osmanlı'da mülk arazilerin dışındaki tarım arazilerinin çıplak mülkiyeti devlete bırakılarak kullanım hakkı vatandaşlara verilmiştir (Cin, 1966: 752). Bu uygulamalar ile ayan ve diğer yerel ögelerin gücünün azaltılması ve aynı zamanda tarımsal üretime ivme kazandırarak vergi gelirlerinin yükseltilmesi hedeflenmekteydi. Sonuç olarak arazi ve üretimden toplanan farklı vergiler kaldırılmış ve yerine yaklaşık % 10 oranına sahip bir aşar vergisi getirilmiştir (Şener, 2007: 120-121). Aşar vergisi çiftçilerden zorluk yaşadıkları, zarara uğradıkları kuraklık, donma gibi durumlarda bile alınmaya devam edilen bir vergi türü olmuştur. Bu sebeple bir yönü ile haksız alınan bir vergi türü niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Aşar vergisinin çiftçiye yaşattığı zorlukların dışında, Tanzimat ile birlikte toplanması yönünden yerel hale gelmesiyle bir takım olumsuzluklar ortaya çıkmıştır (Öztürk ve Yıldırım, 2009: 158). Buna örnek olarak kendine yeni ticaret fırsatları bulan kırsal zenginler; içyapısında büyük toprak malikleri, tarımsal mahsul tüccarları, murabahacılar ve ayrıca Aşar vergisi tahsisi yapanları var eden bir kesime dönüşmüştür. Osmanlı'nın kırsal alanlarında vergiyi toplamak ile yükümlü olan mültezimler, örgütlenmemiş köylü halkın mahsulünün pazarlara ulaşmasını sağlayan ve aracılık kazancı elde eden tüccarlar, köylü halk ve mülkü ile ticaret amaçlı tarımsal faaliyetler gerçekleştiren ya da bu işleri hissedarlarına yaptıran büyük toprak maliklerine borç verme sayesinde zenginleşen murabahacıların tek şahısta toplandığı bir insan türünün var olduğunu; bu yapılaşmanın Anadolu köylüsü tarafından üretilen tarımsal fazlaya el koyarak iptidai bir birikim edindiği, bu fazlanın paylaşılması hususunda banker burjuvazi ve gayrimüslim tüccarlarla güçlü bir rekabet halinde olduğu ve artık kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden kurumlar oluşturduğu, sınıfsallaşmış bir düşünce yapısına sahip olduğu söylenebilmektedir (Önal, 2012: 137-151-152).

2.2. Sanayileşme Çabaları

XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde art arda yaşanan savaşlar ve iç isyanlardan dolayı devletin dağılma riskiyle karşı karşıya gelmesi, bu sebeplerle dağılmayı durdurabilmek ya da geciktirebilmek amaçlarıyla ıslahat hareketlerine yönelmesi istenilen sonucu vermemiştir. Ayrıca devletin sanayi alanında her ne kadar belirli bir kademeye kadar ilerlemiş olması gözlemlenmişse de Avrupa ülkelerinin seviyesine çıkması pekte olanaklı olamamıştır (Önsoy, 1984: 5). Ülkede sanayileşme yönünde birçok fabrikanın açılması sağlanırken XIX. yüzyılın sonlarına kadar geçen süre boyunca küçük işletmelerin ağırlıkta olduğu bilinmektedir (Karabulut, 2016: 63).

Öte yandan Avrupa ülkelerinden başlayarak dünyayı etkisi altına alan Sanayi Devrimi XIX. yüzyılın son dönemlerinden itibaren Osmanlı ekonomisi üzerinde de etkisini giderek ortaya koymaktaydı (Karal, 1999: 236). Devletin zanaatkârlarının gücü batının sanayi malları ile rekabet edememiş, geleneksel üretim yapısı dağılmış ve ülkenin talep göstergeleri geleneksel üretim ölçeğinden fabrikalaşmaya geçişi zorunlu hale getirmiştir (Akşin, 2008: 237). Ayrıca sanayileşmenin giderek hızlandığı bu dönemde birçok fabrika dâhil olmak üzere sanayi işletmeleri kurulmuş ve bu işletmelerde üretime katkı sağlayacak nitelikli işgücüne de oldukça ihtiyaç duyulmuştur (Karataşer, 2017a: 123).

Sanayi alanındaki tesisler, fabrikalar ve vapurların enerji ihtiyaçlarının karşılanması için ihtiyaç duyulan kömür de Osmanlı'da önem teşkil eden bir konudur. 1825 yılına kadar ihtiyaç duyulan kömür İngilizlerden ithalat yoluyla sağlanmış, bu tarihten sonra ise ihtiyaç duyulan taş kömürünün büyük bir kısmı Ereğli havzasındaki kömür madenlerinde faaliyet gösteren şirketler tarafından karşılanmıştır (Yüksel, 2017: 157-158). Bu şirketler yabancı ve yerli işletmelerden oluşmaktaydı. Tekfurdağı ve Silivri ile İzmit ve çevresinden karşılanan kömür ihtiyacı sanayileşme ve nüfusun talebi ile birlikte giderek artmıştır. Kömür ihtiyacı iç talebin tam anlamıyla karşılanamaması sebebiyle de zaman geçtikçe içinden çıkılmaz bir probleme dönüşmüştür. Ayrıca Bu dönemde vurguncuların üretici kesimi saf dışı bırakarak kömürü düşük fiyatlarla satın alıp bir süre ellerinde beklettikten sonra fiyatların yükselmesini sağlayarak piyasaya çıkarmaları da bahsi geçen sorunun ortaya çıkış sebeplerinden olmuştur (Karataşer, 2016: 203-204).

Tanzimat Dönemi'nden sonra devlet bir takım sanayileşme girişiminde bulunmuş ve arka arkaya birçok yeni fabrika kurmuştur. 1845 yılından sonraki dönemlerde 600 milyon kuruş kadar olan gelirlerin 104 milyon kadar olan bölümü devlet girişimlerine nakledilmiştir. Devletin finansal sorunlarına karşın bu mevduatlara nakledilen miktar oldukça önemli bir miktardır (Güran, 1992: 235).

Tüm bu gelişmeler yaşanırken XIX. Yüzyılın son dönemlerine gelindiğinde I. Dünya Savaşı yıllarında, savaşın etkileri de sanayi üzerinde etkilerini göstermiştir. Savaşın sanayi üzerinde ilk etkisi pozitif olmuş ve dış rekabet koşullarından kurtulmayı başaran işyerleri faaliyet alanlarını genişleterek yeni üretim yöntemleri deneme fırsatı bulmuşlardır. Yerli hububatın öğütülmesi yönünde faaliyetlere başlanmış ve neticesinde unun fiyatında %15 kadar yükseliş yaşanmıştır. Bu alanın yanı sıra dokuma fabrikalarında da rekabet korkusu olmadan tam kapasite ile çalışmaya devam edilmiştir. Ancak bu gidişat uzun süre ile devam etmemiş, oluşan işçi ve hammadde yokluğu ile gelişmeler kesintiye uğramıştır (Eldem, 1994: 75). Ayrıca I. Dünya Savaşı yıllarına gelene kadar ki süre içinde yaşanan Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşı'nın da hayat pahalılığının artması, enflasyonun artması gibi etkileri tetiklemesi neticesinde devlet varlığını zor şartlar altında da devam ettirmek için çabalamıştır (Kasalak, 2012: 70).

Öte yandan içinde bulunulan dönemde II. Abdülhamid ülkenin yani Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü muhafaza edebilmek ve ülkeyi ayakta tutabilmek için mücadele etmiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde Avrupa, Asya ve Balkan Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan önemli topraklara sahipti. Bununla birlikte gerçekleştirilmesi planlanan Bağdat demiryolları projesinin güzergâhında bulunan modern, yenilikçi sanayinin meydana gelmesinde etkili olan kömür ve petrol gibi değerli kaynakların ülke topraklarında mevcut olması da bölgesel yönden stratejik değerini yükselmesine sebep olmuştur. Bu dönem içerisinde madencilik üzerine gerçekleştirilen faaliyetler Avrupalılar tarafından dikkat çeken faaliyetler arasında bulunmaktaydı ve devlet tarafından petrol arama faaliyetleri için verilen 10 adet talep izni, 1898 yılından sonra özellikle Avrupa'da yatırıma yönelik sermayenin bollaşması ile 139 adete kadar çıkarılmıştı. Süreç ilerlerken Osmanlı'nın Balkanları terk etmesiyle madencilik

Osmanlı'da önemini yitirmiş ve ihtiyaç Anadolu'daki madenler ile sağlanmıştır (Karataşer, 2017b: 386-387).

Sanayileşme çabaları sonucunda ülkede fabrikalaşma adına önemli adımlar atılmış olsa da Osmanlı sanayisi XIX. yüzyılda, Avrupa'da gözlemlenen şekilde bir atılım gerçekleştirememiştir. Çünkü Osmanlı'nın sanayileşme yönünde gerçekleştirdiği her hamle karşısında, sömürgeleri yağmalayarak önemli bir derecede zenginlik elde eden Avrupalılar iki, üç ve bazen daha fazla hamlede bulunmaktaydı. Hatta Osmanlı ile Avrupa ülkeleri arasında akdedilen ticaret sözleşmelerindeki kısıtlamalar sebebiyle devlet tarafından kurulan fabrikalara ilişkin korumacı tedbirler de belli bir seviyeye kadar etkili olabilmiştir (Kırlı, 2017: 206). Sonuç olarak bu etkenler ve hammadde, ara mal, girdi-çıkıtların kolaylıkla taşınabilmesini sağlayabilecek bir ulaştırma sistemi, sanayi kuruluşlarına ilişkin finansman desteğini karşılayabilecek kurumlar, enerji ihtiyacını karşılayabilecek alt yapı kuruluşları ve mamul malların satılmasında karşılaşılan yetersizlikler de söz konusu sanayi kuruluşlarının ve sanayi hareketlerinin başarılı olmasını olumsuz etkileyen sebepler olmuştur (Önsoy, 1984: 11).

3. İTTİHAT TERAKKİ VE MİLLİ İKTİSAT ÇABALARI

Ekonomik milliyetçilik ve bağımsızlık ifadeleri kapsamında tartışılan ekonomik güvenlik ifadesi, diğer tüm ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de konuşulmaya devam edilmektedir. Ekonomik güvenlik ifadesi, ülkelerin siyasi ve ekonomik varlıklarını maksimum seviyede içsel karar alma yetenekleri hususunda yönlendirmesi ile ilgilidir (Coşkun, 2013: 212). Ekonomik güvenliğin tarihimizde oluşmaya başlaması II. Meşrutiyet Dönemi ve İttihat Terakki döneminde milli iktisat hareketi görüşlerine dayanmaktadır (Şıvgın, 2012: 4).

Milli ekonomiyi oluşturma çabaları 1908 yılında başlamıştır. 1908 ile 1909 yılları arasında halk Avusturya ve Yunan mallarının boykot edilmesine ve yerli malı tüketimine teşvik edilmiştir. Yine bu dönemde milli pazarda bütünleşme sağlamak ve köy ürünlerine yönelik talep oluşturmak hedefi ile demiryolu ve karayolu şubeleri teşebbüsüne girişilmiştir (Karataşer, 2013a: 25-26). 1915 yılına gelindiğinde taşıt trafiği için uygun olacak şekilde 30.000 kilometre karayolu ve 9.000 kilometre demir yolu yapılacağı vaat edilmiş, Klıkya ve Konya ovaları bölgesini ise Mısır gibi olması hedefiyle sulama planları yapılmıştır (Ahmad, 1994: 68).

Milli iktisat düşüncesinin temelinde kapitülasyonlardan arınmış, milli unsurlara dayalı ve milli beraberliğin sağlandığı bir ekonomik yapı kurma hedefi yer almaktaydı. Bu bağlamda Alman iktisatçı Friedrich List'in korumacı milli iktisat fikirleri İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin de dikkatini çekmiştir. Bu düşünceler ışığında yabancı burjuvazi yerine Türk-Müslüman burjuvazinin inşa edilmesi İttihat ve Terakki'nin asıl hedeflerinden olmuştur (Şıvgın, 2012: 4). Bu oluşumun ortaya çıkmasında asıl etkisi bulunan kişi ise kuşkusuz Mehmet Cavid Bey olmuştur (Şener, 2007: 32).

Dönemde Şahsi Teşebbüsler kendine oldukça geniş bir alan bulmuş, fertlerin şahsi çıkarlarını önemsedikleri takdirde içinde yaşadıkları toplumun en üst refah seviyesine ulaşabileceği vurgulanmıştır. Bu düşünce ışığında Osmanlı artık kendi menfaatlerini ön planda tutan, kendi menfaatlerinin dokunulmaz olduğuna inanacak ve onlara sahip çıkacak bir

pozisyonda duracaktı. Bu bireyci düşüncelerin en güçlü savunusu başta Mehmet Cavid ile dergisi Ulûm-u İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuasıdır. Klasik ekonomi ideolojisini benimseyen Mehmet Cavid Bey, yapıtlarında liberal görüşleri yansıtmıştır. Toplumsal kalkınma ancak bireysel çıkarlarını önemseyen bireylerin çaba ve gayretleri ile yükselirken şahsi menfaatler kişilere mutluluk kapılarını açardı. Bu nedenle bireycilik her zaman için toplumsallık düşüncesinden üstün tutulmalıydı (Toprak, 1982: 23).

1908 Devriminden hemen sonra iktisadi düşünceler üzerinde önemli farklılıklar görülmüştür. Osmanlı'nın siyasi hayatındaki çıkmaz durum ekonomik fikir hayatına yansımakta geç kalmamış, hürriyeti farklı bir biçimde ifade edecek olan serbesti kavramına 1908 Devrimi ile artık sürekli rastlanmaya başlanmıştır. Serbest-i mübadelat ve Serbest-i mukavelat unsurları ışığında serbest ticaret fikri benimsenerek, piyasada serbest rekabet koşullarının temel yönlendirici öğeler olması sağlanmıştır. Bir diğer yandan ise fertlerin, kişisel çıkarlarını düşünerek hareket etmesi ile toplumun refahının en üst düzeye çıkabileceği savunulmuş, şahsi teşebbüsler kendine oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Artık Osmanlı, şahsi menfaatlerini gözetecek, şahsi mülkiyetinin dokunulmazlığına inanacak ve şahsi hukukuna sahip çıkan bir toplum olacaktır (Toprak, 1995a: 10).

Cavid Bey, Osmanlı'da liberallerin sesi olurken, meclis konuşmaları ve yazılarında sermayenin bir yerde toplanmasını savunurken, Osmanlı'nın sermaye birikimi olmadan modern toplum seviyesine gelemeyeceğini belirtmekteydi. Servet ehilleri ülke içinde azınlığı oluşturmaktaydı. Bundan dolayı Babıali artan oranlı gelir vergisinin yerine büyük çoğunluktan düşük miktarlarda vergi toplayarak giderlerini karşılamalıydı (Cerrahoğlu, 1975: 325-326).

Cavid Bey'e göre ülkedeki sermaye birikiminin oluşturulması kadar yabancı sermayenin ülkeye girişini de kolaylaştırmak önemli ve gereklidir. Ona göre gümrük engellerine takılıp kalmayan yabancı malların ülke içesindeki pazarları işgal etmesi ekonomik açıdan faydası olan bir durumdur. Devlet ekonomisini dünya ekonomisinden soyutlamamak gerekmekteydi. Cavid Bey milletlerarası kapsamda ekonomik alışverişte Türkiye'ye ait yükün tarıma dayalı sektör olduğunu, sanayileşme yönünde atılacak her adımın Osmanlı'yı sefaletle yaklaştıracaklarını savunuyordu. Refah artışının yabancı sermayesi olmadan gerçekleşmeyeceğini Meşrutiyet'in ilk senelerinde de belirterek, yabancı sermayenin girişini ülke topraklarına girmesi noktasında özendirici önlemlere yönelmek gerektiğini dile getirmiştir. Maliye Nazırı görevinde bulunan Cavid Bey'in ekonomik alanda politikaları Harb-i Umumî dönemine değin yabancı sermayeleşmeye karşı etki doğurmamıştır (Şener, 2007: 33).

Demiryollarındaki ulaşımı kolaylaştırmak ve daha ucuz olarak faydalanılmasını sağlamak suretiyle tarımsal üretimin hacim kazanmasını ve bu vasıtayla çağdaş, yenilikçi tarımsal yöntemler ve aletlerin kullanımına geçilmeye çalışıldı. Demiryolu ulaşımının gelmesiyle Konya ili, Ankara ili gibi yerlerde hububat üretimi ve hububat fiyatları arttı; 1893 ve 1911 yılları arasında Ankara'dan Haydarpaşa'ya sevk edilen hububat miktarı beş katına, meyve miktarı ise iki katına kadar çıktı (Ortaylı, 1984: 215). Belirtilen artışların yaşanmasında tarıma elverişli geniş araziler haricinde modern tarım için kullanılan alet ve makinelerinde etkisi bulunmaktaydı. Ankara'ya demiryolu gelene kadar ki sürede çiftçiler modern aletler kullanmıyor ve tohumlamayı eşeleme gibi yöntemler ile gerçekleştiriyordu. Demiryolunun

Ankara'ya kadar birlikte tarımsal makinelere olan talep artış göstermişti. Bu süreçte bir diğer yandan ise Almanya, demiryolları aracılığı ile irtibat sağlayarak orta Anadolu bölgesini şahsi hububat ambarı yapma konusunda kararlıydı fakat eski tarım yöntemleri ile tarımsal üretimde istikrarlı bir artış sağlamak pek mümkünmüş gibi görünmüyordu. Sonuç olarak demiryollarının geçtiği istikametlerden itibaren tarımı yenileştirme yolunda yabancı sermaye etkinliği görülmekteydi (Baskıcı, 2003: 38-39).

Yaşanan tüm gelişmeler göz önünde bulundurularak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulanmasını istediği ve ekonomik alanda millileşmeye katkı sağlayacak bir dizi ekonomik kararlar ve program bulunmaktaydı. Bu program içinde ise tarım kooperatifleri ile ilgili çalışmalar, işveren ile işçiler arasındaki ilişkiyi belirleyecek yasal düzenlemelerin hazırlanması; hak sahiplerinin haklarına dokunmadan köylülere toprak dağıtılması, düşük faiz oranlarından kredi verilmesi; mevcut olan tapu sisteminin değiştirilerek kadastro sistemine geçilmesi; tarım, ticaret, meslek okullarının kurulması; eğitim alanında devlet denetiminin sağlanması ve ilkokullarda Türkçe öğretilmesi gibi hususlar bulunmaktaydı (Ahmad, 1996: 42).

Balkan Savaşı ortaya çıkana kadar etkisini zaten göstermeye başlamış ve benimsenmiş olan milli iktisat düşünceleri, savaşın etkisi ve Türkçülük hareketlerinin desteğiyle de tesirini önce halk içinde daha sonraları da ekonomik alanda iyice göstermeye başlamıştır. Tüm bunların sonucu olarak 1908 yılında ortaya çıkmış olan milli iktisat düşünceleri, ülkeyi ekonomik yönden bağımlı kılan ekonomik yapıya milli bir ekonomi politikasının uygulanması ve gelişmiş bir milli burjuvazinin yaratılması sebebiyle uygulanmaya konulmuştur (Yiğit, 2012: 146). Netice de ise 1914 yılından sonra savaş sürecinin olağanüstü koşullarında başka bir alternatifinde bulunmamasıyla gündeme oturan anlayış olmuştur (Toprak, 1982: 25).

Balkan Savaşı sürecinde olduğu gibi I. Dünya Savaşı döneminde de ülkenin milli iktisat, milli ekonomi düşüncelerine yönelmesini sağlayan çeşitli nedenler ortaya çıkmaya devam etmiştir. Bu sebeplerden biri XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti ve Almanya arasındaki yakınlaşma ve bu yakınlaşma sonucunda Osmanlı kurumlarındaki mevcut Alman nüfuzundaki artış ile Alman nüfusun üstün hale gelmiş olmasıdır. Böylece Alman nüfus askeri alanın yanı sıra ekonomik alanda da devleti etki altında bırakmıştır. İttihat ve Terakkiciler kısa süre içinde Alman ekonomistlerin savunduğu doktrinlerin etkisi altında kalmışlar, bütün ilerlemeler neticesinde Harb-i Umumî'ye bağlı ortaya çıkan güçlükler ile devlet Milli İktisat düşüncelerini benimsemek durumunda kalmıştır (Şener, 2007: 37-45).

I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı'nın dış ekonomi ile bağlantıları neredeyse tamamen kopma derecesine gelmiş ve savaş öncesinde yaklaşık 15 milyonu gıda maddeleri, 30 milyonu sanayi malından oluşmak üzere 45 milyon kadarlık ihracat yapan Osmanlı 1915 yılında bu oranın %3'üne bile ulaşamamıştır. Bu durumda ülke kendi kendine yetebilecek, kendi yağında kavrulan bir yapıya bürünmüştür (Toprak, 1982: 26).

Dönem içinde bir tek yasa çıkarılmakla kalınmayarak Milli İktisat'ın uygulanması için farklı çalışmalar da yapılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında en önemli problemlerden biri ise iaş sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin harici piyasaya açılan ve aradaki bağlantıyı sağlayan İzmir ve İstanbul'daki uluslararası ticari limanlar ve limanların iç bölgelerinin diğer

bölgeler ile olan iktisadi bağlantıları oldukça güçsüzdü. Batı bölgesinden İstanbul'a erişim sağlanan ticari yolların büyük bir ölçüde tıkanması ile İstanbul halkı yüksek oranda beslenme sıkıntısı içine girmiş, İç Anadolu topraklarından İstanbul bölgesine hububat getirebilmek ise New York piyasasından hububat ithali yapmaktan neredeyse %75 daha pahalı duruma gelmiştir (Boratav, 2003: 28).

I. Dünya Savaşı dönemi içinde zahireye ilişkin bilinen bir diğer husus ise ülkede zahirelerin bulunmaması nedeniyle yaşanan güçlüklerdir. Devletin hububat ambarı olarak bilinen Tekfurdağı'nda da zahire hususunda önemli kıtlıklar yaşanmaktaydı. Yapılan incelemeler neticesinde yaşanan kıtlıkta halkın iâşe ihtiyacını ot yiyerek giderdiği belirlenmiştir. Bu durumun sebebi ise verimsiz mahsul ile zahire topraklarının askeriyeye verilmesidir (Tabakoğlu ve Karataşer, 2017: 13-14).

I. Dünya Savaşı İttihat ve Terakki yönetimine ekonomik bağımlılıkları ortadan kaldırma, milli bir sanayi ve burjuvazi ve oluşturma gibi hedefleri barındıran, milli iktisat uygulamalarını faaliyete geçirme olanağını vermişti. Bu çerçevede 10 Eylül 1914 yılında kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmış, Düyûn-u Umûmiyye'nin çalışmalarına da ara verilmişti. Ülke içinde faaliyet gösteren önemli imtiyazları bulunan yabancı sermayeli teşebbüsler de devlet denetimi altına alınmıştı (Akkuş, 2008: 123).

Bütün bu gelişmeler yaşanırken İttihat ve Terakkicilere göre milli iktisat düşünceleri çerçevesinde Türk vatandaşlar acilen ulusal bir iktisadi yapı oluşturup, kendi iktisatçılarını da yetiştirmeliydi. Dönemdeki Türk Yurdu Mecmuası 1915 senesini Milli ekonomi oluşturma yönünden başlangıç yılı olarak benimsemekteydi. Kararlılık, ruh, ülkü ilkeleri ile Avrupalı anlamda ulus olma teşebbüslerine 1915 yılı içinde başlanmıştı. Türk Yurdu Mecmuası 1908-1915 dönemleri arasında Osmanlı'da köklü değişiklikler yaşandığına değinmekteydi. Milli ideoloji ülkenin her bucağına işlemiş, milliyet düşüncesi egemen olmaya başlamıştı (Yıldırım, 2002: 313).

İttihat ve Terakkiciler, Cihan Harbi ve dönem içindeki tüm sancılı süreçlere karşın iktisadi düşüncelerini uygulamayı devam ettirmiş, 1916 yılında İstanbul'da Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa gibi isimlerin yer aldığı kongrede iktisadi problemler, uygulanan Milli İktisat politikaları ve sosyal devlet anlayışı kongredeki diğer gündem maddelerini oluşturmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti savaş sürecinde ulusal bir kimlik oluşturma konusunda önemli derecede yol kat etmiş ve kapitülasyonlar tek taraflı olarak feshedilmiştir (Bayur, 1983: 473).

Savaş döneminde İttihat ve Terakkiciler'in bir diğer müdahalesi kambiyo işlemleri üzerinde olmuştur. Babıali'nin giderek para rejimi kambiyo üzerinde istikrardan uzaklaşması ile Osmanlı lirasının harici değerinin korunması açısından kambiyo işlemlerine müdahalede bulunulmuş ve Kambiyo Muameleat-ı Merkez Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon günlük resmi kambiyo değerlerini saptayarak, spekülasyon barındırıcı özellikler taşıyan parasal nakilleri önlemiş ve fiili kambiyo piyasası üzerinde istikrar sağlamıştır (Toprak, 2003: 39).

Yine İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde Anadolu'da yerel ve milli nitelikte bankalar kurulmuştur. Bu bankalar 1912'de kurulan Milli Karaman Bankası, 1913'te kurulan Adapazarı İslam Ticari Bankası, 1914'te kurulan Milli Aydın Bankası, 1916'da kurulan Akşehir Osmanlı

Bankası ve 1917’de kurulan Manisa Ticari Bankası olmuştur (Kipal ve Uyanık, 2001: 33). İttihat ve Terakki’nin öncülük etmesiyle birlikte taşrada teşekkül eden milli bankalar sayesinde Anadolu Müslüman halkının tasarruf edebilmesi için destek sağlanırken ayrıca yerel kredi sağlayan kurumlara da maddi ve manevi yönden her türlü rahatlık sağlanmıştır. İzlenilen politikalar sonucunda devletin para ve kredi politikaları yabancı bankalar denetiminden kurtarılmıştır (Toprak, 1995b: 2-4).

İktisadi alanda millileşme için atılan bir başka önem arz eden adım ise 28 Haziran 1915 günü İzmir ilinde Şimendifer Memurları Okulu’nun açılması olmuştur. Bu sayede daha evvel yabancıların tekelinde bulunan ve yüksek mevkilerin gayrimüslimlerin elinde olduğu demiryolu ulaşımı sektörü için memurlar yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Akşin, 2001: 423).

3.1. Jön Türkler’in Yenileşme Hareketleri Ve İttihat Terakki Cemiyeti’nin Kuruluşu

Fransız Devrimi’nin tesirini askeri ve sivil bürokrasi üzerinde göstermiş olduğu III. Selim dönemi içerisinde değişikliklere gidilen askeri reformlar çerçevesinde açılan yeni askeri mekteplerde eğitim alan genç subaylar, görüşleri itibariyle batıya doğru yönelmiş ve devletin durumunu değerlendirebilecek kimselerden oluşmaktaydı. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin başkentlerinde devletin birer büyükelçi bulundurma fikri ile eski nesil diplomatlarla birlikte Avrupa’ya gönderilen gençler gittikleri coğrafyalarda Avrupa dilleri ve Avrupa toplumlarının yaşayış biçimlerini öğrenmenin yanında Avrupa’da popüler olan düşünce akımları ile de tanışabilme olanağı bulmuşlardır. Avrupa’da görevde bulunan bu gençler, ülkelerine döndükten bir süre sonra yenilik hareketlerine öncülük eden kişiler olmuşlardır (Sander, 1993: 161-164).

III. Selim devrinden sonraki süreçte II. Mahmut’un padişahlık döneminde de bu yenileşme çabaları sürmüştür. Merkezi güç açısından tehdit ögesi olan ayanlar ile de bu dönemde mücadele edilerek, bölgesel güçler üzerinde üstünlük sağlanması yoluyla yürütülen merkezileştirme tutumu, ileri safhalarda yürütülecek olan modernizasyon yolundaki yeniliklerin de temel taşı tekvin etmiştir. II. Mahmut’un tahtta bulunduğu süreçte Fransız İhtilâli’nin de tesir etmesiyle 1828 yılında başlamış olan Osmanlı ve Rusya arasındaki savaş çok milletli Osmanlı imparatorluğunda çözülmenin ilk safhasını oluşturmuştur (Demirtaş, 2007: 391).

Bu dönemde iç gelişmeler sonucunda kaçınılmaz olan reformlar Tanzimat Fermanı’nın imzalanmasına neden olmuş ve batılılaşma yönünde ilk adımlar bu sayede atılmıştır (Eryılmaz, 1992: 98).

Tanzimat, kanunların egemen olduğu bir yapı yerine bürokrasinin despot olduğu bir yapılaşmanın oluşmasına izin vermiştir. Yapılan düzenlemeler sonucunda yeni bir üst memur camiası ortaya çıkarken, bu camianın da hükümetin hizmetkârı haline gelmesini sağlayarak devleti sahiplenmelerine neden olmuştur (Mardin, 1990: 238).

Tanzimat Fermanı’nın birçok açıdan ortaya çıkan sonuçlarına bir grup bürokrat tepki göstererek Yeni Osmanlılar Hareketi’ni başlatmışlardır. Yeni Osmanlılar Hareketi, batılı manada özgürlük hareketlerinin ilk çıkış noktası olarak sayılmaktadır. XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başları arasında yükselerek devamlılık gösteren toplumsal başkalaşım ve bu

duruma öncülük eden yeni batılı örgütler bu harekete yön vermişlerdir (Demirtaş, 2007: 391-392).

1865 yılında 6 genç, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumdan dolayı harekete geçmek istemiş ve "İttifak-ı Hamiyet" adında gizli bir grup kurmuşlardır. Bu grubu kuranlar arasında Namık Kemal ve Mehmet Bey bulunmaktaydı. Bu grubun ortak düşüncesi, Osmanlı'nın içinde bulunduğu koşullarda dağılma endişelerine bağlı olarak Osmanlı iktidarının politik uygulamalarına karşı harekete geçmekti (Akşin, 1987: 18). Cemiyet mensupları, halkın siyasal haklarını açıklayarak halkı bilinçlendirmeyi kendilerine görev olarak benimsemiş ve Meşrutiyetin gelmesini istemişlerdir (Ölmez, 2012: 29).

1867'te Fuat Paşa ile çekişmesinden dolayı Paris'te sürgüne gönderilen Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa, padişaha bir mektup yazmıştır. Yazdığı mektupta Osmanlı'nın iktisadi ve mali bunalım içinde olması, memurların yapmış olduğu usulsüzlükler gibi problemlerinden bahsetmiş; çıkış yolu olarak da meşrutiyete geçilmesinin gerekli olduğunun altını çizmiştir (Demirtaş, 2007: 393). Devlet yönetiminde söz sahibi olanlar ve bazı aydınlar, Devlet-i Osman-i Aliye'nin içine düştüğü zor ortama, ideolojik yapısını Avrupa'dan alan ve kültür yapımıza ters düşen yeni fikirleri çıkış kapısı olarak görmekteydiler. Bu hareketlerden biri, Sultan Abdülaziz zamanında Yeni Osmanlı Hareketi olarak cereyan eden ve daha sonra Sultan Abdülhamid Han zamanında Jön Türklere dönüşerek bayağı farklı bir çizgide devamlılık gösteren siyasî akımdır. Batı'nın "Jeune Turcs" olarak ifade ettiği bu akımın adı Osmanlı'da da birebir olarak kullanılmıştır (Kocabaş, 1991: 53-54-55).

Yeni Osmanlı Hareketi'nde 1870 yılından sonra anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve teşkilât üyeleri gruplaşmalar yaşayınca hareket kuvvetini yitirmiştir. Cemiyeti teşkilatlandıran Mustafa Fazıl Paşa'nın, Avrupa'ya yapmış olduğu bir ziyareti sırasında padişah'tan yana olması Ali ve Fuat Paşalar tarafından hoş karşılanılmayarak bölünmeyi tetikleyen ilk sebep olmuştur. Dini bir çevrede doğmasına karşın sarıklı devrimci olarak anılan, pek çok kişiye göre ise şarlatan diye tabir edilen Ali Süavi'nin Muhbir gazetesinde arkadaşlarına karşı kuşandığı olumsuz tavırlar ise cemiyetin bölünmesindeki ikinci sebep olarak nitelendirilmektedir (Ölmez, 2012: 36).

1889 yılında İstanbul'da, dönemin Askeri Tıp Mektebi talebelerinden İbrahim Ethem, İshak Sükûti, Mehmed Reşid ve Abdullah Cevdet Karlıdağ'ın önderliğinde "İttihat-ı Osmanî" kurulmuş, bu kuruluş ise İbrahim Temo'nun teklifi ile gerçekleştirilmiştir (Akın, 2007: 9). Dönemin İstanbul'daki İttihatçıları ve Ahmed Rıza'nın, Auguste Comte'un pozitivist yaklaşımlarından etkilenmiş olan Terakki örgütü ile birleştirilmesiyle, cemiyetin adı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak belirlenmiştir (Ölmez, 2012: 47).

Trablusgarp ve Fizan'a sürgüne yollanana değin Abdullah Cevdet, Ahmet Ferit Tek, Yusuf Akçura, mabeyn kâtabı Hacı Mustafa Raşit Bey, Hacı Ahmet Efendi ve Bedevi Tekkesi Şeyhi Naili Efendi gibi isimlerin büyük bir kısmı memur, ulema, subay, harp okulu çevrelerinde örgütlenmiştir. Örgütün bu dönemdeki çalışmalarının hedefinde ihtilâlcî eylemler değil, basın ve teşkilatlanma yoluyla yapılan propagandalar bulunmaktadır (Tanör, 2001: 168).

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'yi tesiri altına alan bu faaliyetler aynı zamanda İstanbul'daki Mekteb-i Baytariye, Mekteb-i Harbiye, devlet yönetiminde görev alacak olan memurları

yetiştiren Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Bahriye, Topçu ve Mühendishane gibi değerli okullardaki öğrencileri de etkisi altına almaya başlamıştı. Bu hareket belirli camianın çocukları içinde yayılma imkânı bulmuştu. Çünkü Osmanlı'da köklü aile fertlerinin meslek seçme hususunda çok fazla seçenekleri yoktu. Köklü aile çocukları ya devlet memuru olmak zorunda kalıyor ya da orduya katılmak zorunda kalıyorlardı (Ramsaur, 1982: 37-38).

Kısa süre zarfında halkında bu kapsamdaki faaliyetlere katılmasıyla askeri mekteplerde eğitim gören öğrenciler üzerinde birçok hususta kısıtlamalar ve yasaklar uygulamaya başlandı. Konulan yasaklara rağmen olaylara karışmaya devam edenlere ise hukuki işlemler yapılarak, içlerinden bazıları sürgüne uğratıldı bazıları da hapis cezası aldı. Kalan cemiyet mensuplarının birçoğu bu olaylar sebebiyle faaliyetlerine özgürce rahat bir şekilde devam edebilmek düşüncesiyle çareyi yurt dışına kaçırmakta bulmuşlardır (Eycil, 2002: 229).

1894 yılında başkanlığına Ahmet Rıza Bey'inde getirilmesiyle Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu tamamlandı (Mardin, 2004: 98). İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılına kadar ordu ve birçok alanda teşkilatlanmasını sağlayarak üye sayısını arttırdı. 1906 ve 1908 dönemlerinde maaş ödemelerindeki fazla gecikmeler, hayatın pahalılaşması gibi nedenler halkın hoşnutsuzluk seviyesini giderek arttırmış, bu da II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine zemin hazırlayan olgulardan olmuştur (Kurt, 2012: 38-39).

SONUÇ

XIX. yüzyılda giderek gelişen sanayi hareketlerinin etkisi dünyada kendini göstermeye başlamış ve Avrupalı devletler sanayi alanında büyük adımlar atmıştır. Buna karşın Osmanlı'da bu hususta özellikle fabrikalaşma alanında sanayileşmeye yönelik adımlar atmış ancak bu adımlar oluşan işçi ve hammadde yokluğu gibi sebepler ile Avrupa'nın ilerlemesi karşısında yetersiz kalmıştır. Ayrıca Osmanlı ekonomisinin tarımsal temellere dayanıyor olması, sanayi devriminin gerçekleştirilememiş olması ve buna bağlı olarak üretim alt yapısının zayıf olması, yabancılara tanınan imtiyazların milli bir iktisadi yapı oluşturabilmek yönünde uygulamalara olanak tanımaması, yaşanan savaşların ülke üzerindeki olumsuz etkileri gibi nedenler de ortaya çıkabilecek yenileşme hareketlerine zemin hazırlayıcı nitelikte olmuştur.

XIX. yüzyılda Osmanlı'nın ekonomik, mali ve toplumsal olarak olumsuzluklar ile karşılaşması sebebiyle yenileşme hareketleri ortaya çıkmıştır. Tüm bunların neticesinde artık Jön Türkler ve daha sonrasında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi tarih sahnesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Jön Türkler grubu belirli ortak düşünceler ile Osmanlı'nın mevcut koşullarda dağılma endişeleri içinde iktidarın uygulamalarına karşı harekete geçmiş ve cemiyet üyeleri, halkın siyasal haklarını, halkın yönetimde söz sahibi olabileceğini halka açıklamayı kendilerine görev benimseyerek meşrutiyetin gelmesini istemişlerdir.

Daha sonrasında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti önderliğinde 1908'den 1914 yılına kadar geçen süreçte Osmanlı aydınları tarafından gerçekleştirilen Milli İktisat girişimleri ile bankacılık ve finans sektörleri başta olmak üzere pek çok alanda ekonomik, toplumsal ve siyasal düşünce yapısında değişikliklere gidilmiştir. Bu bağlamda ise milliyetçilik ve devlet eliyle kalkınma modeli çerçevesinde Müslüman-Türk sermaye sınıfının oluşturulması, savaş

şartlarının beraberinde getirdiği iâşe, finans gibi sorunların ortadan kaldırılması için devlet müdahalesinin gerekli olduğu düşüncesine başvurulmuştur. Sonuçta tüm bunlara bağılı olarak ülkede faaliyet gösteren önemli derecede imtiyazları olan yabancı sermayeye dayalı kurumların kontrol altına alınması, yabancılara tanınan imtiyazların tek taraflı olarak kaldırılması, milli bankacılığın kurulması, yerli sermaye ve yerli üretime özendirme, yabancı yatırımcılara tanınan ayrıcalıkların kaldırılması gibi birçok gelişmenin gerçekleştiği bu dönem; milli bağımsızlığın iktisadi bağımsızlık ile kazanılması yönünden yeniden doğuşu temsil eden bir dönem olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1994). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alagon, İçinde: 51-79. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ahmad, F. (1996). İttihatçılıktan Kemalizm'e. *Doğmakta Olan Bir Burjuvazinin Öncüsü: Genç Türklerin Sosyal ve Ekonomik Politikası 1908-1918* içinde: 25-60. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akın, C. U. (2007). Türkiye'de Milli İktisat Döneminin Ulus Devlet'in İnşasına Etkisi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akşin, S. (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Akşin, S. (2008). *Türkiye Tarihi C:III*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akkuş, T. (2008). Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VII,16- 17,(Bahar-Güz) 119-141.
- Baskıcı, M. (2003). Osmanlı Tarımında Makineleşme:1870-1914, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi* 58(1), 30-53.
- Bayur, Y. H. (1983). *Türk İnkılabı Tarihi, C.3,K.1,K.3*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cin, H. (1966). Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi Ve Bu Arazinin TMK Karşısındaki Durumu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XXII, (1): 745-798.
- Coşkun, Y. (2013). Türk Finansal Sistemine Yönelik Tehdit Algıları Ve Ekonomik Güvenlik Kavramı (The Perceptions of Threat to Turkish Financial System and Economic Security Concept).
- Çadırcı, M. (1999). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinde Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demirtaş, B. (2007). Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13): 389-408.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eycil, A. (2002). *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*. Ankara: Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13.
- Güran, T. (1992). 150.Yılında Tanzimat. *Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları: İçinde* 235-249. (Yay: Haz: Hakkı Dursun Yıldız) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hanioglu, M. Ş. (2001). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C: 23, Güzel Sanatlar Matbaası.

- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: 1300 –1600. Cilt:1.* İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal ve Kültürel Durum. *MECMUA International Journal of Social Sciences*, Year 1, No 2, p. 49-65.
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi C. IX.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karataşer, B. (2013a). 1914-1923 Arası İstanbul'un İlaşesi Ve İhtikâr Sorunu. *Yayınlanmış Doktora Tezi.* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karataşer, B. (2013b). Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde İstanbul'un İlaşesi, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi. İİBF Dergisi*, 3(2): 97-114.
- Karataşer, B. (2016). İstanbul'un Kömür İhtiyacı ve Yaşanan Temel Sorunlar (1855-1872). *MU İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(2): 191-205.
- Karataşer, B. (2017a). Konya Hamidiye Sanayi Mektebi(1901-1906). *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1): 121-138.
- Karataşer, B. (2017b). II.Abdülhamid Döneminde Petrol Yatakları İçin Verilen Mücadele. *International Congress of Energy, Economy and Security Proceedings*, March 25,26. s.383-391.
- Kasalak, K. (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:27, ss. 65-79.
- Kıray, E. (1993). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar.* İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Kırlı, E. (2017). Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Sanayiine İlişkin Ön Yargılı Yaklaşımlar. *Journal of Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Year*, 3(28): 193-208.
- Kıpal, U. & Uyanık, Ö. (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi.* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kocabaş, S. (1991). *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Hayaller... Komplolar... Kayıplar... 1890-1918.* İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kurt, İ. (2012). İttihat ve Terakki Döneminde Osmanlı Ekonomisi. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004). *Bütün Eserleri 9 Türk Modernleşmesi Makaleler 4.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1984). 19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi. *Tarih İçinde Ankara (Eylül 1981 ODTÜ Seminer Bildirileri, Ankara)* :209-221.
- Ortaylı, İ. (2004). *Gelenekten Geleceğe.* Ufuk Kitapları: İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2008). *Tarihimiz ve Biz.* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ölmez, N. (2012). Jön Türklerin Türk ve Batı Kültürüne Bakışı. *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.* Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Önsoy, R. (1984). Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikaları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.2(2): 5-12.
- Pamuk, Ş. (2006). *The evolution of institutions of state finance in the Ottoman Empire: 1500-1800. XIV International Economic History Congress*, 21-25 August 2006, Helsinki, Finland.
- Quataert, D. (2006). *Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri.* (Çeviren: Fatma Acun). Mehmet Seyitdanlıoğlu ve Halil İnalçık içinde, *Tanzimat/Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Phoenix Yayınevi. ss. 447-455.
- Önal, N. E. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 39 (Nisan): 137-169.

- Öztürk, S. & Yıldırım, F. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Çöküşü ve Atatürk Dönemi İktisat Politikaları. *Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (2): 145-165.
- Ramsaur, E. E. (1982). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*. (Çeviren: Nuray Yavuz). İstanbul: Sander Yayınları.
- Ramsaur, E. E. (2004). *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Sander, O. (1993). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Şener, A. (2007). *Sona Doğru Osmanlı*. Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Şıvgın, H. (2012). İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki Rolü. *Akademik Bakış Dergisi*. 6 (11): 1-15.
- Tabakoğlu, A. & Karataşer, B. (2017). İstanbul'un İaşesinde Trakya Bölgesinin Rolü. *Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Metinleri*. 1-23.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanör, B. (2001). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1995a). *İttihat Terakki ve Devletçilik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (1995b). *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2003). *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yıldırım, İ. (2002). Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 12 (1):312-324.
- Yiğit, T. T. (2012). Osmanlı Resmi İdeolojisinde Dönüşüm. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yüksel, B. (2017). Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi Ve Çalışma Hayatına Etkileri. *İş ve Hayat*, 3(6), 155-178.